PANORAMA

VIZIONÁŘ J. A. BAŤA

PŘED PŮLSTOLETÍM ZEMŘEL NEJVĚTŠÍ PRŮMYSLNÍK V ČESKÉ HISTORII. JAN ANTONÍN BAŤA VE STÍNU SVÉHO NEVLASTNÍHO BRATRA TOMÁŠE PŘEMĚNIL ZLÍNSKOU OBUVNICKOU FIRMU V CELOSVĚTOVÝ KONCERN. V PODNIKÁNÍ BYL POSEDLÝ SOBĚSTAČNOSTÍ.

Lucie Hrdličková,
Milan Mikulka
autori@economia.cz

Baťa nebyl jen jeden. Málokdo dnes ví, že Baťův kanál, kancelář ve výtahu či desítky měst po celém světě nejsou dílem Tomáše Bati, ale jeho nevlastního bratra Jana Antonína. Společnost Baťa rozšířil z českého podniku o 17 tisících zaměstnancích na celosvětový koncern s více než 100 tisíci zaměstnanci.

„Založil po světě přes 30 měst. Postavil most přes řeku Paraná. V Brazílii byl navržen na Nobelovu cenu za mír. Namísto výrobků vyvážel průmyslová města, která pak výrobky produkovala přímo v lokalitě. Za pouhých 10 let dovedl firmu Baťa k nevídanému rozkvětu, vše během nejdelší a nejhlubší krize v historii lidstva. Oslnil celý svět svými podnikatelskými a manažerskými praktikami, které dodnes nikdo nepřekonal. Jestli tento hrubě zkrácený výčet nesvědčí o výjimečnosti, pak netuším, kdo jiný z Čechů byl výjimečným," popisuje Jana Antonína Baťu jeden z nejcitovanějších českých ekonomů v zahraničí Milan Zelený.

O Baťových a baťovském podnikání dokáže dlouze a zapáleně hovořit i zakladatel a šéf české softwarové společnosti Abra Software Jaroslav Řasa. „Zajímá mě především jejich pohled na řízení podniků," vysvětluje úspěšný český byznysmen. Zdůrazňuje přitom Baťovo motto „podnikání je poslání", které ho po vysoké škole tak trochu přivedlo na cestu vlastního byznysu.

Na počátku neúspěch

Od smrti J. A. Bati v těchto dnech uplynulo 50 let. A s odstupem času se stále více mluví o tom, že i přes jeho pověst pošramocenou komunisty byl velký vizionář a podnikatel, který se výrazně zasadil o to, že se Baťova výroba rozšířila do zahraničí a tuzemské podniky v předválečném Československu jen vzkvétaly.

Jan si stejně jako Tomáš prošel na začátku své kariéry neúspěchem a oba to výrazně ovlivnilo ve snaze se neúspěchu a ostudě do budoucna vyhnout. Tomáš, který byl na hraně krachu kvůli předlužení hned na začátku svého podnikání na konci 19. století, bral svého o 22 let mladšího nevlastního bratra jako syna. V roce 1920 jej vyslal do Spojených států, které Tomáš obdivoval hlavně pro produktivitu a řízení výroby. Dopisy, které si mezi sebou psali, ukazují tvrdost, s níž Tomáš s Janem jednal. Jan neúspěšně vedl novou americkou továrnu Bata Shoe and Leather v Massachusetts a Tomáš svého bratra za vedení firmy kritizoval. Spory dvou tvrdohlavých bratrů vyvrcholily tím, že Jan z firmy odešel a šel dělat běžného dělníka ke konkurenci. Nakonec ale po třech měsících Jan přijal Tomášovu nabídku pracovat pro firmu Baťa jako obchodník v Londýně.

I přes opakující se hádky kvůli výchově mladší Jan až do roku 1932, kdy Tomáš tragicky zahynul při letecké havárii, fungoval se svým bratrem v podnikatelském tandemu a učil se od něj. Tomáš několikrát opakoval, že firmu po jeho smrti dostane ten, kdo bude nejschopnější. Rok před leteckou havárií, která ho stála život, sepsal závěť a kvůli úniku před velkou daní i kupní smlouvu, ve které za 50 milionů korun prodal Janovi celou firmu s mnohonásobně vyšší hodnotou. Část těchto peněz byla vyplacena vdově po Tomášovi Marii a synovi Tomášovi mladšímu. Firma však přešla na Jana. Během války se strhl vleklý soudní spor mezi oběma částmi rodiny, který dopadl tak, že Jan nakonec o firmu až na brazilské aktivity přišel.

Zahraniční boom

Jan po převzetí firmy v roce 1932 spolu se zhruba desetičlenným vedením dal život Tomášovým plánům. A to i přes velkou hospodářskou krizi, která mezinárodnímu obchodu nepřála.

Jan byl jedním z mála podnikatelů v historii českých zemí, kteří přemýšleli opravdu globálně. „Než vypukla druhá světová válka, Baťovi se podařilo dosáhnout svého cíle. Společnost Baťa rozšířil z lokálního českého podniku na celosvětový koncern," uvedl John Bata Nash, vnuk Jana Antonína žijící v USA.

Jan Baťa byl posedlý soběstačností a vlastní výrobou od surovin po konečný produkt. Ve Zlíně a jeho okolí tak přidal k produkci obuvi i zpracovatele plastů Fatra, hnědouhelné doly na Hodonínsku, ke kterým přivedl slavný Baťův kanál, rozjel i výrobu letadel či námořní dopravu. „Když potřeboval kaučuk z Asie, říkal, že musí mít i vlastní lodě, jinak vůči němu budou mít rejdaři vyjednávací výhodu," vysvětluje Řasa.

Při expanzi se řídil heslem „myslit globálně, pracovat lokálně". V roce 1937 obletěl celý svět, aby našel nejlepší místa pro další rozvoj. Zatímco dnes je Baťa považován hlavně za obchodníka s obuví, Jan nechtěl vyvážet jen výrobky, ale celý koncept výroby a života, jaký s bratrem Tomášem vybudoval ve Zlíně. To vše shrnuje dílo o „know-how" celé firmy Baťa zvané Průmyslové město. „Princip průmyslového města považuji za největší odkaz J. A. Bati, který předchází dnešní deglobalizaci a relokalizaci o nějakých 75 let," říká Zelený.

Vliv nad koncernem Jan ztratil po konci druhé světové války, během které firmu řídil z amerického Belcampu a následně z Brazílie. Baťovy závody v Československu byly v říjnu 1945 na základě Benešových dekretů znárodněny. Ve hře bylo vyplacení zákonných náhrad, které by byly v případě firmy Baťa obrovské. O dva roky později byl Jan ve zinscenovaném procesu odsouzen v nepřítomnosti na 15 let vězení a propadnutí veškerého majetku kvůli tomu, že za války veřejně nepodpořil Benešovu exilovou vládu. A to i přesto, že této vládě poskytoval velké finanční obnosy. Před válkou také posílal židovské zaměstnance do zahraničních filiálek, mimo vliv německé protižidovské politiky. Teprve v roce 2007 jej soud očistil.

Další rána přišla vzápětí po odsouzení – vdova po starším bratrovi Marie Baťová podala žalobu na vydání akcií zahraniční části firmy Baťa a v následujících letech Jan Antonín spory postupně prohrál.

Domorodci mu líbali nohy

Jan tak svoji vizi „průmyslových měst" po zbytek života budoval jen v Brazílii, kde po válce dostal občanství a kam prvně zavítal už v roce 1925. Jihoamerická země měla být původně především surovinovou základnou pro Baťovy závody. Brazilské náhorní plošiny byly ideální pro chování skotu. Baťa proto už ve dvacátých letech s Brazílií obchodoval, zakládal nákupny a překladiště poblíž přístavu Santos.

V Brazílii se natrvalo usadil v roce 1941. Ostatně zakotvila tam řada krajanů – byla v té době jednou z nejvstřícnějších zemí regionu vůči evropským imigrantům. A to i přes vládu obávaného diktátora Getúlia Vargase. Jan měl u Vargase dobré jméno, byly mu tak nakloněny úřady i regionální guvernéři. Obuvník proto dostal od Brazilců oficiální pozvání, aby v zemi vybudoval průmyslovou základnu. Od jeho příchodu si slibovali přísun kapitálu, rozvoj infrastruktury a zvýšení zaměstnanosti. Vše z toho se naplnilo.

Na konci čtyřicátých let podnikatel skoupil statisíce hektarů pozemků ve státech São Paulo a Mato Grosso, takzvaných „fazendas" – úrodných půd určených pro plantáže a chovy dobytka. Získal také povolení pro přepravu po řece Paraná. V tu chvíli začal s budováním dodnes proslulých měst a továren: založil hned čtyři, jež dodnes připomínají Baťovu éru – Batatuba (v překladu „otec Baťa"), kde stále žijí jeho potomci, Bataguassú, Batayporã (v překladu Baťova dobrá voda) a Mariápolis (město pojmenované po jeho ženě). Po Baťovi také v Brazílii dodnes zůstává významná silnice Rodovia Jan Antonin Bata a most přes řeku Paraná.

Baťovi se přiznává ohromný hospodářský přínos pro region. Jeho města dodnes působí vyjimečně. Na první pohled se liší od těch typicky brazilských – třeba tím, že mají řád, zeleň a rovnoběžné uspořádání jako jeho Zlín. V brazilském vnitrozemí také řadě vesnic chybí asfalt a infrastruktura, domorodci zde jezdí jen po udusaných červenozemích. To v Baťových městech vznikaly od padesátých let školy, kostely, skladiště, cihelny i pily, kde podnikatel zaměstnával cizince i domorodce. Jeho vnučka Dolores, která žije v Batatubě, vzpomíná, jak jejímu dědečkovi domorodci při první výplatě líbali ruce, protože nikdy předtím neviděli peníze.

Jméno Baťa žije v těchto místech dodnes, zasazuje se o to i jeho rodina, která ve spolupráci s dalšími českými imigranty a velvyslanectvím prosadila mimo jiné třeba výuku češtiny v některých školách.

Část baťovského odkazu ale stále zůstává skryta - jde zejména o mnohé úvahy a návody, jak budovat podnik a starat se o zaměstnance. „Archivy firmy Baťa, ani v Česku, ani v Brazílii nebyly dodnes digitalizovány: pro mladé generace tak zůstávají nepřístupné," říká Zelený.

Národohospodář Baťa
Jan Antonín se zabýval nejen podnikem, ale sepsal i národohospodářská díla. Tím nejvýznamnějším je Budujme stát pro 40 000 000 lidí, kde pojednává o tom, jak by mohlo celé Československo dosáhnout vyšší ekonomické, technické a dopravní úrovně. Na snímku s prvním československým prezidentem Masarykem.
Foto: ČTK

Projekty, které stojí dodnes
V letech 1934–1938 nechal Jan Antonín vystavět Baťův kanál mezi Otrokovicemi a Rohatcem (vpravo), a to zejména kvůli přepravě hnědého uhlí z Baťových dolů na Hodonínsku. V roce 1938 byla dokončena i stavba „Baťova mrakodrapu" ve Zlíně (vlevo). O rok dřív zahájil stavbu „hladové" železnice z Vizovic na Slovensko, aby dal práci lidem čekajícím na zaměstnání ve Zlíně.
Foto: HN – Jan Šilpoch, ČTK

BAŤOVA MĚSTA

J. A. Baťa vystavěl řadu míst a děl, která jsou často spojována se jménem Tomáše Bati. Významná byla jeho výstavba továren s dělnickými koloniemi včetně tzv. tropických měst. Vystavěl mimo jiné následující:
Bantagar, Bataganj a Kongar v Indii
Belcamp v USA
Batavii v Indonésii
Mariapolis, Bataguassú, Batatuba a Batayporá a Indiana SP v Brazílii
Batadorp („Baťova vesnice", dnes Best) v Nizozemsku
Batapur v Pákistánu
Baťovany (dnes Partizánske) na Slovensku
East Tilbury v Anglii

ZE ZLÍNA DO SVĚTA

1898
Rodí se „dědic"
Jan Antonín Baťa se narodil v Uherském Hradišti.

1920
První podnikatelský krach
Starší bratr Tomáš posílá J. A. Baťu vést výrobu Baťovy továrny ve státě Massachussets v USA. Tady ovšem nový šéf pohořel – továrna zkrachovala.

1928
Návrat přímo do vedení
Po roce v ústraní, jemuž předcházel konflikt s bratrem Tomášem, se J. A. Baťa vrací do firmy, a rovnou do nejužšího vedení. Dostává na starost organizování zahraniční výroby a obchod.

1931
Rok expanze a změn
Klíčový rok pro firmu i J. A. Baťu. Baťův podnik se mění v akciovou společnost a expanduje do zahraničí. Vzniká holding ve Švýcarsku a roste továrna v Jugoslávii. O Velikonocích téhož roku údajně v důvěrném rozhovoru Tomáš jmenuje svého nevlastního bratra Jana svým nástupcem.

1932
Umírá Tomáš Baťa
Tomáš Baťa tragicky zahynul při havárii letadla, když se za špatného počasí vydal brzy ráno do Švýcarska. J. A. Baťa se ujímá vedení podniku a stává se předsedou správní rady. V závěti, kterou Tomáš Baťa Janovi zanechal, stojí, že mu prodal všechny své akcie za 50 milionů korun.

1936
Zlín světu nestačí
Zahraniční podniky Bati překonávají podle dobových dokumentů objemem výroby zlínskou produkci.

1939
Útěk do Severní Ameriky
Pod záminkou prezentace na světové výstavě v New Yorku uniká Baťa před nacisty. Soustředí se na budování ústředí firmy v Belcampu (Maryland). Tomíka Baťu juniora pověřuje vybudováním závodu v Kanadě.

1941
Přesun do Brazílie
USA neprodloužily Baťovi víza, definitivně odjíždí s rodinou do právě založeného brazilského města Batatuba. Tomáš Baťa jr. začíná vystupovat ve správě podniku a před vládními autoritami jako jeho zástupce.

1945
Znárodnění
Baťovy závody jsou v Československu dekretem prezidenta republiky znárodněny.

1947
Zinscenovaný proces
J. A. Baťa je v nepřítomnosti odsouzen na patnáct let vězení za to, že v době druhé světové války nepodporoval odboj a kolaboroval s Němci. Pokračuje v brazilské „kolonizaci". Ve stejném roce si Tomáš Baťa jr. se svou matkou Marií soudně nárokují práva na vedení Baťových podniků.

1962
Jan je ze hry
J. A. Baťa se zříká práv na vedení firem.

1965
Konec v Jižní Americe
Baťa umírá v Brazílii, je značně zahořklý. Zůstávají po něm dcery Jena a Ludmila, která dodnes v Brazílii žije.

2007
Soudní očista
Soud rehabilitoval J. A. Baťu a zrušil 60 let starý verdikt.